

Vattenförvaltning och Kulturmiljöer (VaKul) i webb-GIS

I Gruppen *LstO Vattenförvaltning och Kulturmiljöer* finns 5 skikt:

- *LstO VaKul Platsnamn med vattenanknytning* innehåller ett urval från Lantmäteriets Ortnamnsdatabas.
- *LstO VaKul Uppgift om vattenanknuten verksamhet, punkt* representerar anläggningar digitaliserade från Lantmäteriets historiska kartor från tiden 1600-1800-tal. Fältinventering har inte gjorts för alla objekt. Lagret uppdateras om objekt verifieras i fält och registreras i FMIS, på så sätt undviks dubletter.
- *LstO VaKul Uppgift om vattenanknuten verksamhet, linje* representerar i första hand uppgift om flottleder. Objekten är framtagna dels genom Lantmäteriets historiska kartor från tiden 1600-1800-tal, och dels genom arkivsökning i flottledsprotokoll. Fältinventering har inte gjorts för alla objekt.
- *LstO VaKul Uppgift om vattenanknuten verksamhet, yta* representerar miljöer digitaliserade från Lantmäteriets historiska kartor, 1600-1800-tal. Alla miljöer är inte inventerade i fält. Lagret uppdateras om objekt verifieras i fält och registreras i FMIS, på så sätt undviks dubletter.
- *LstO VaKul Buffertyta vattenförekomst – Värdering och områdesbeskrivning* innehåller buffertytor på 100 meter från vattendrag och sjöar (baseras på *Vattenförekomster enligt Vattenmyndigheten*).

Färgerna på buffertytorna visar värdering av vattenförekomster ur kulturmiljösynpunkt. Värderingsskalan är 1-4, där 1 har höga kulturmiljövärden och 4 låga. De flesta sjöar och vattendrag är byråmässigt värderade, vissa sträckor är värderade utifrån fältinventering (skrafferade ytor). I skiktet finns [dokumentlänk till värderingsmodellen](#). Till de sträckor som är inventerade finns även [länk till inventeringsrapporter](#).

Genom att infoklicka på en del av buffertsiktet får du fram en [länk till områdesbeskrivning](#) i resultatfliken. Områdesbeskrivningarna är uppdelade i åtgärdsområden.

För vissa sträckor finns [dokumentlänkar till arkivmaterial om flottning och flottledsprotokoll](#).

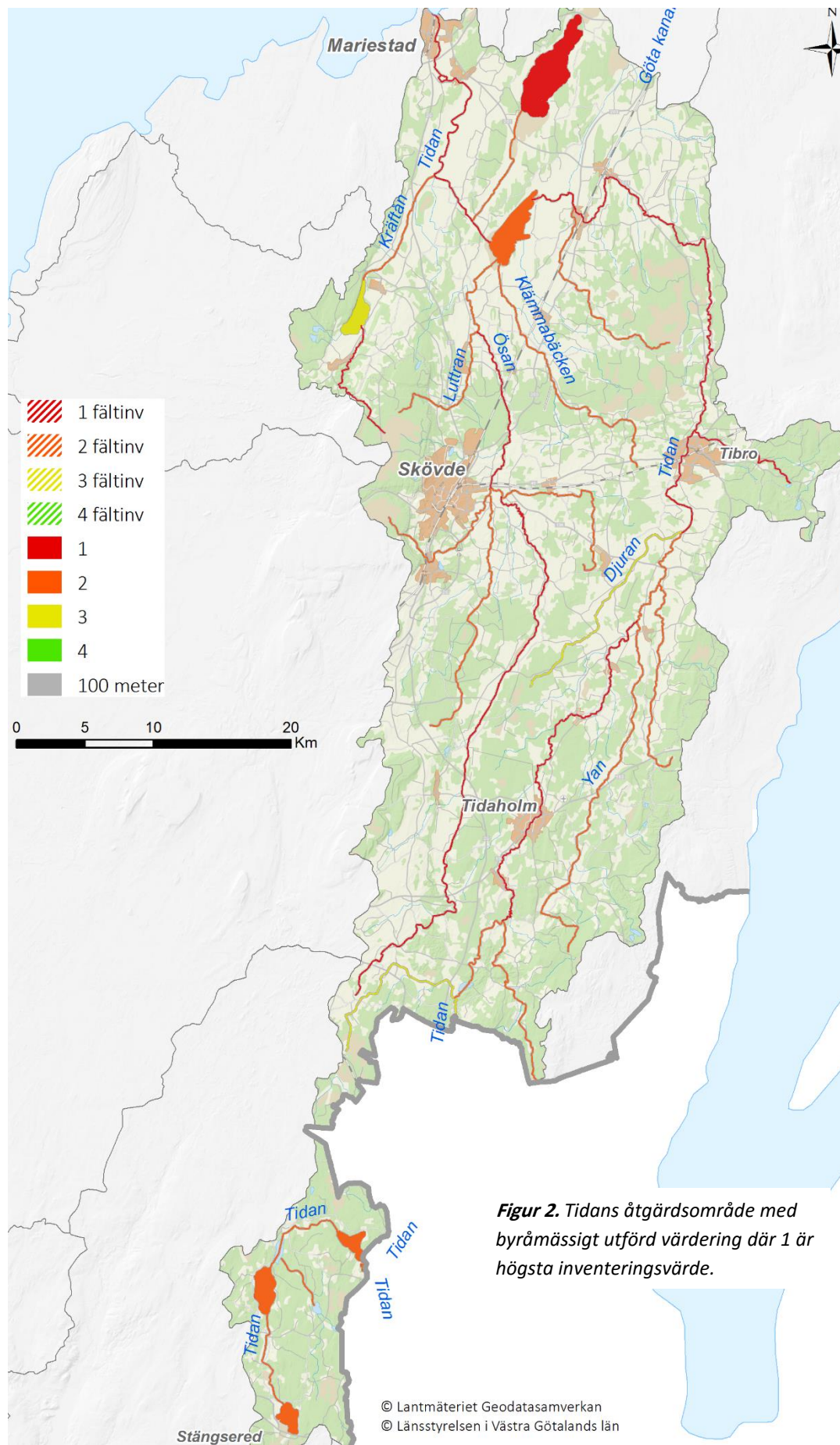
Tänk på att buffertzonerna inte ligger exakt på vattenförekomsterna, men ger ändå en uppfattning om skalan och vilka kulturvärden som är relevanta i fråga om vattenförvaltning.

- Gruppen och kartsiktet söks i webb-GIS enklast fram i fältet "Hitta lager".

Innehållsförteckning

1. Övergripande beskrivning	6
2. Vattenförekomster och kulturmiljöer	7
2.1 Sjöar och vattendrag inom åtgärdsområdet	7
Tidan (med Strängseredsjön, Jogen, Brängen, Östen)	7
Tidan - mellan Brängen och Jogen (inklusive sjöarna)	7
Tidan – mellan Jogen och Strängseredssjön (inkl Strängseredssjön)	7
Tidan - Havrabäcken till Stråken.....	8
Tidan - Lillåns inflöde till Havrabäckens inflöde inklusive Gimmenesjön.....	9
Tidan - Korsberga till Madängsholm.....	9
Tidan - Lillåns inflöde till Yans inflöde	10
Tidan - Djurans inflöde till Lillåns inflöde	11
Tidan - Tidån till Tibro.....	11
Tidan - Inloppet i Östen till Vad	12
Tidan - Per-Lars gård till Östens utlopp	12
Tidan - Knutstorp till Per-Larsgården	13
Tidan - Mariestad till Knutstorp (inkl. bifurkation runt Trilleholm).....	13
Kolarebäcken (vid Vållern)	13
Svartån (vid Sandhem)	14
Havrabäcken.....	14
Lillån (vid Härja).....	14
Yan	14
Lillån (vid Korsberga)	14
Djuran	14
Djurans inflöde till Lillåns inflöde	14
Gärebäcken.....	14
Skeppsbrobäcken	15
Ösan.....	15
Delsträcka Skövde till Frösve	16
Delsträcka Frösve till Östen	17
Lillån (vid Igelstorp)	17
Ömboån.....	17
Svesån.....	17
Luttran	17

Klämmabäcken	17
Stålkvarnebäcken & Kräftån (med Lången).....	17
Ölebäcken (med Ymsen).....	18
3. Behov av kunskapsfördjupning	18
4. Källor.....	19

Områdesbeskrivning

1. Övergripande beskrivning

Inom Tidans åtgärdsområde finns kommunerna Töreboda, Mariestad, Skövde, Tibro, Hjo, Karlsborg, Falköping, Tidaholm, Ulricehamn.

Området utgörs av slätt-, mellan och skogsbygd. Utmed delar av Tidan och dess biflöden är landskapet dalgångsbetonat. I trakterna kring Vadsboslätten återfinns ett sjörikt slättområde kring sjöarna Östen, Ymsen samt Tidan med dess tillflöden. Området präglas till stor del av odlingsmarker, som exempelvis i Tidans dalgång, men det finns även produktiv skogsmark. Byar med förhistorisk grund, medeltida kyrkor och kyrkbyar, tidiga säteribildningar och frälsegårdar har ofta tydlig anknytning till vattendrag och sjöar. Jordbruksbebyggelsen ligger vanligen samlad i små eller medelstora byar i tydliga åslägen. Delar av landskapet är ett kärnområde i Västergötland för väl bibehållen agrar bebyggelse.

Tidadalen präglas av en tidig bruks- och industriutveckling. Utmed Tidan finns en mängd kulturhistoriskt intressanta miljöer. Tidan är också klassat som nationellt särskilt värdefullt vatten för kulturvård. Det finns ett antal äldre kvarnmiljöer utmed Tidan och några av de andra vattendragen. Landskapet runt sjön har delvis förändrats genom stora sjösänkings- och invallningsföretag och många av områdets stora mossar har dikats ur. Större slätter- och betesmarker förekommer på flera platser, bland annat utmed Tidans flöde.

Fornlämningsmiljöer med t ex rösen eller gravfält återfinns ofta längs vattendragens dalsidor. Vid Östen finns flera stenåldersboplatser och ett av Västergötlands största bronsåldersrösen. Storhögar och åtskilliga järnåldersgravfält ligger i anslutning till bebyggelseägen på åsar. Det har även förekommit tidig järnframställning på flera platser. Inom området återfinns fossilt odlingslandskap, bland annat i anslutning till äldre by- och gårdslägen i dalbygden. Det finns även en koncentration av lokaler med röjningsrösen till området kring Östen.

Tidans vatten har gett goda förutsättningar för etableringen av ett stort antal vattendrivna industrier, både av större och mindre slag. Kvarnar, sågar och flera bruk har anlagts utmed Tidan. Kring järn-, trä- och textilindustrierna har också i många fall samhällen vuxit fram. Även utmed andra flöden, såsom Ösan, har vattenkraft använts för att driva t ex kvarnar och sågar. Det har också funnits andra industrier som använt vattnet som kraft eller på annat sätt behövt det i sin verksamhet. En del miljöer är bevarade fram till idag, efter andra bruksmiljöer och vattenanknutna verk finns bara lämningar kvar. Det strömmande vattnet har också använts, och gör det ännu idag, för att generera el i elektriska vattenkraftverk. Genom en del av området löper Göta kanal. Kanalens tillkomst var viktig för delar av bygdens utveckling. Området kring Göta kanal är starkt präglad av kanalens specifika byggnader, planteringar, alléer, vattenanläggningar och knutpunkter. Kanalen är klassad som nationellt särskilt värdefullt vatten för kulturvård.¹

¹ Kommunikationsmiljö med landets främsta kanalmiljö (utförd 1810-32), av stor teknikhistorisk betydelse och med dominerande läge i omgivande landskap.

2. Vattenförekomster och kulturmiljöer

2.1 Sjöar och vattendrag inom åtgärdsområdet

Tidan (med Strängseredssjön, Jogen, Brängen, Östen)

Tidan är klassad som nationellt särskilt värdefullt vatten för kulturvård.²

Tidan - mellan Brängen och Jogen (inklusive sjöarna)

Sjöarna Brängen, Vällern och Jogen sammanbinds här av Tidan. Området domineras idag av skogsmark, men har tidigare innehållit omfattande torp- och backstugebebyggelse.

Längs Brängens stränder finns fler olika typer av lämningar registrerade i FMIS. På gården Hiareds ägor på sjöns östra sida har gjorts flera fynd av stenyxor. Vi sjöns stränder finns också bebyggelselämningar efter två sentida torp (Sjölycketorpet och Lillöjan) samt efter ett garveri (vid Oset). I sydväst finns fossil åkermark i form av ett röjningsröseområde. Norr därom finns en plats med tradition, ett lodrätt stup som enligt traditionen förr använts som ättestupa. Därutöver finns ett vägmärke registrerat.

Tidan förbinder Brängen med Vällern i sjöarnas norra del. Uppströms Brängen lämningar efter en såg registrerade i FMIS och platsnamnet Hemrydssågen. Strax intill finns en fyndplats för en flintskrapa. Något uppströms finns bebyggelselämningar efter ett sentida torp kallat Lindholmen. Norr om torpet är registrerat ett område med röjningsrösen. Längre uppströms finns en fyndplats för en tunnackig flintyxa samt en yxa av järn, båda funna i direkt anslutning till Tidan.

På en höjd i anslutning till ån ligger Kölingareds kyrka med medeltida anor, inte långt från Tidans utlopp från sjön Vällern. En älvkvarnsförekomst finns registrerad på ett block i kyrkogårdsmuren. Norr om kyrkan ligger Kölingsholms herrgård. Nedanför kyrkan finns en fördämning i ån samt platsnamnet Kvarntorpet. Två kvarnar fanns på platsen enligt 1600-talskartor.

Kring sjön Vällern finns främst fossil åkermark registrerat i FMIS, men på sjöns östra sida också Välleredss gamla bytomt med ett flertal grundlämningar efter byns gårdar. Vällern och Jogen förbinds av ett vattendrag som löper genom ett smalt sund. Här ligger säteriet Årås med huvudbyggnad och två flyglar samt en restaurerad kvarn och en stensvalvsbro. Den nuvarande bebyggelsen är från 1700-talet, men säteriet är känt sedan medeltiden och var tidigare centrum för ett stort godscomplex.

Vid sjön Jogens stränder finns få registrerade lämningar. På sjöns östra sida, vid Ekenäs finns fossil åkermark, en fyndplats för flinta samt blästbrukslämningar. Även på en strand något längre söderut finns en fyndplats för flinta.

Tidan – mellan Jogen och Strängseredssjön (inkl Strängseredssjön)

Mellan Jogen och Strängseredssjön rinner Tidan i nord-sydlig riktning genom en uppodlad dalgång i höglänt skogsbygd. Fram till 1950-1960-talen fanns en förädlingsindustri inom området i form av

² Tidans fall med städer och samhällen tillkomna vid dessa, som Tidaholm, Tibro, Tidan, Ullervad mfl. Samt Mariestad vid Tidans utlopp i Vänern. Åreberg med unikt oljeslageri och äldre bruksbebyggelse, Vaholms gård med täckt bro. Medeltida byar och äldre herrgårdsanläggningar vid sjön Östen och på Vadsboslätten. Vadställen med runstenar.

kvarnar och sågverk. Längs med Tidan finns en mängd fornlämningar, i synnerhet på rullstensåsen som löper parallellt på åns västra sida.

Söder om Tidans utlopp i sjön Jogen rinner Tidan främst genom fuktiga ängsmader, här finns dock inslag av fossil åkermark i form av röjningsröseområden. Längre uppströms, stiger terrängen och här rinner ån genom samhället Liared. Strax intill Tidan ligger Liareds kyrka med medeltida ursprung. Strax norr om Liared finns de registrerade lämningarna efter ett vattendrivet kraftverk som var i drift fram till 1949. På samma plats låg till 1905 en stångjärnshammare i bäcken och inom området finns också rikligt med hammarslagg enligt FMIS. Väster om ån finns två resta stenar (gravmarkeringar). Ytterligare två vattenkvarnar samt en bro är markerade på 1600-talskartor direkt norr om Liareds kyrka.

Längs med äldre vägsträckningar som löper parallellt med Tidan, kring Liared och uppströms (söderut), finns ett flertal fornlämningar från hela den förhistoriska perioden. Det rör sig bland annat om äldre uppgifter om förstörda gravar med resta stenar (vid Liared), fossil åkermark i form av röjningsröseområden, ensamliggande högar, domarringar, en boplat, hällkista, ett röse och direkt vid Tidan en fyndplats för en skafthålsyxa.

Längre uppströms, vid Bergabron, finns två kvarnar och en bro markerad på 1600-talskartor samt en damm i dammregistret. Här finns också en väghållningssten i FMIS.

Uppströms Bergabron viker Tidan av och rinner genom skogs- och våtmark (Nolmaden), där registrerade lämningar saknas. Strax uppströms Tissered når Tidan igen den fornlämningsrika jordbruksdalgången, som bland annat innehåller omfattande röjningsröseområden med gravar. I direkt anslutning till Tidan finns Tissereds kyrkoruin och ödegyrkogård samt en kalkugns lämning i FMIS.

Norr om Tidans utlopp från Strängseredssjön är en kvarn markerad på en karta från 1600-talet. Här finns också bebyggelse lämningar efter Sjögareds kvarn registrerade i FMIS samt platsnamnen Kvarntorpet och Kvarndammen. I biotopkarteringen nämns vandringshinder i form av kvarn och såg.

Vid Tidans utlopp i Strängseredssjöns norra del ligger Sjögareds bebyggelse. Gårdar är markerade på platsen (troligen låg de ännu närmare stranden) på 1600-talskartor. Här finns även en damm i dammregistret. Det finns få registrerade lämningar längs Strängseredssjöns stränder. På sjöns östra sida finns ett gravfält med resta stenar i FMIS. I sjön sydligaste del ligger Strängsered. Även här låg gårdarna nära sjöstranden på 1600-talets kartor, liksom Strängsereds kyrka med medeltida ursprung. Den nuvarande kyrkan i trä uppfördes på 1600-talet. I FMIS finns en milstolpe och en plats med tradition registrerad: en stor stenkällare nedgrävd under marknivå byggd med tunnvalv, enligt traditionen anlagd av en Greve Bonde eller/och använd av Per Brahe på resor.

Tidan - Havrabäcken till Stråken

Utmed Tidans lopp genom länet finns en mängd kulturhistoriskt intressanta miljöer. Strax intill gränsen mot Jönköpings län, där socknarna Kymbo, Vättak och Härja möts vid Tidan, har vattnet länge utnyttjats som kraftkälla. Idag står kvarnarna vid Brokvarn och Turaströmmen kvar liksom sågen vid Herrekvarn och kraftstationen i Norka. Brokvarn är en komplett kvarnmiljö där själva kvarnplatsen kan ha medeltida ursprung. Här finns mjölnarbostad, kvarn, magasin och stall. I

kvarnmiljön finns också en ståtlig valvbro av huggen sten i flera spann. Turaströmmen några hundra meter norr om Brokvarn är som kvarnplats betydligt äldre än den nuvarande kvarnen som är uppförd 1890. Vid Herrekvarn låg som namnet säger tidigare en kvarn. Som kvarnplats är platsen känd sedan 1693. År 1938 byggdes den nuvarande sågbyggnaden. I dalsidan öster om Herrekvarn finns ett hålvägssystem som leder ner till den gamla kvarnplatsen. Också Norka har tidigare varit kvarnplats. I slutet av 1800-talet etablerades här en textilfabrik vilken utvecklades till spinneri, väveri, färgeri, samt garn- och trikåttillverkning. Delar av fabriken brann ner och resten av verksamheten flyttades till Ulricehamn. En vaddfabrik och en manufakturaffär startades i resterande lokaler. Fabriken lades ned 1919. År 1921 installerades kraftstationen i en av fabriksbyggnaderna och den var i bruk till 1940-talet. Vid Norka växte också en bebyggelse av småstugor fram, där de som arbetade i fabriken bodde. Idag finns endast några av dessa småställen kvar.

Tidan - Lillåns inflöde till Havrabäckens inflöde inklusive Gimmenesjön

Nedströms, vid Ettak och utmed sluttningarna vid Tidans dalgång finns ännu en kulturhistoriskt värdefull miljö, bland annat med bebyggelsen vid Ettaks kungsgård och lämningarna efter Ettaks borg. Kungsgården har anor från tidig medeltid och var under hela medeltiden en plats av betydelse. Även borgen uppfördes under medeltiden. I områdets norra del ligger också Ettaks stora kvarnbyggnad. Ett värdefullt inslag i kulturmiljön vid Ettak är den stenbro i två spann som löper över Tidan.

Tidan - Korsberga till Madängsholm

- *Delsträcka Madäng till Tidaholm:*

Vid Madäng ligger Madängs kvarn och såg. Kvarnen har anor från 1700-talet, men den befintliga kvarnbebyggelsen är till sina äldsta delar sannolikt från 1859. På 1930-talet byggdes en kraftstation som levererade ström till kringliggande gårdar. Sågen uppfördes under 1940-talet men sågverksamhet har funnits på platsen sedan tidigare. Från sågen gick ett rullband över Tidan till ett upplag på åns södra sida. Rester av de klykor som bandet var upphängt på finns bevarade.

Ett kort stycke nedströms återfinns en bebyggelse- och industrimiljö. Området ligger i norra utkanten av Madängsholms samhälle och består av Madängsholms gård, Holmafabrikerna och före detta arbetarbostäder. Området domineras av de många fabriksbyggnaderna som ligger på ömse sidor av Tidan. I nära anslutning till dessa ligger kontor, disponentbostad samt tjänstemanna- och arbetarbostäder. Sedan länge har dock Tidan använts som kraftkälla för kvarnar vid Madäng. Under 1700-talet fanns på platsen kvarn, såg och manufaktursmedja. Det fanns också ett färgeri och beredningsverk med vadmalsstamp på platsen. Detta kom att bilda utgångspunkt för textilindustrin på orten. 1857 anlades ullspinneri och ylleväveri och 1889 också ett linspinneri och under en tid var fabriken en av landets största. Idag har fabriken byggnader tagits i bruk till andra verksamheter. Kvar från den äldsta tiden är vadmalsstampen och näst äldst är färgeribyggnaden. Området skildrar textilindustrins framväxt och utveckling under 1800- och 1900-talen och utgör en hel och sammanhållen industrimiljö med industribyggnader och bostadshus. Namnet Madäng vittnar också om områdets betydelse för våtmarksslätter.

Även vid Bälteberga finns en industrimiljö. I början av 1820-talet anlades på platsen ett handpappersbruk till Bälteberga gård. Pappersbruket var i drift till början av 1890-talet då det brann ner. Invid pappersbruket anlades sedermera benstamp, kimröksfabrik, tegelbruk och ullspinneri. Av

den industriella verksamheten vid Bälteberga återstår idag främst bara murrester. På norra sidan av ån låg också en kvarn, lämningar finns idag av kvarndammen.

- *Delsträcka Tidaholm till Fröjered:*

I Tidaholm återfinns bebyggelsemiljöer som berättar om viktiga skeden i Tidaholms historia och samhällsutveckling, många av dem vattenanknutna. Området ger en bild av ortens tidiga bebyggelseutveckling med utgångspunkt från den lilla bruksorten kring herrgård och kyrka, industrialiseringen på 1870-talet i och med tillkomsten av Vulcans tändsticksfabrik och den åtföljande snabba tillväxten av samhället kring den expansiva tändsticksindustrin. På Ön låg den medeltida herrgården Holmagården som på 1600-talet erhöll namnet Tidaholm. På Ön anlades på 1790-talet även det järnbruk som kom att bilda utgångspunkten för Tidaholms bruk och sedermera även för Vulcans tändsticksindustri. År 1900 hade den utvecklats till världens största tändsticksindustri. På Ön finns sammanlagt sju byggnader, från tiden 1870-1925 vilka hört samman med tändsticksindustrin. Längst i nordöst återfinns brukets turbinhus. Viktig för upplevelsen av området är också dammverket vid Ön.

Strax nedströms ligger Kullö som är ännu en miljö där det legat småindustrier som nyttjat kraften från Tidan. I slutet av 1800-talet anlades en trä- och pappersmassefabrik, som bara efter några år lades ner, och 1895 uppfördes ett vattenkraftverk vid lämningarna av fabriken. Ungefär samtidigt uppfördes en snickeri- och vattenpassfabrik strax söder om kraftverken.

- *Delsträcka Fröjered till Korsberga:*

Vid Annefors och Fröjered återfinns ytterligare en kulturhistoriskt värdefull bebyggelse- och industrimiljö. Miljön består dels av Annefors gård och före detta bruk vid Tidan. Under 1700-talet uppfördes ett järnmanufakturverk, Annefors bruk. 1845 framställdes tackjärn vilket tillsammans med plåt-, spik- och manufaktursmide fraktades till Göteborg för vidare försäljning. Vid mitten av 1800-talet anlades ett tegelbruk som kom att få större genomslagskraft än järnbruket. Av järnhanteringen var spiksmidet mest livskraftigt, nedlagt först i början av 1900-talet. Tegelbruket blev under 1900-talet ett av de mer betydande i länet.

Kring den stora fångdammen i Blikstorp grupperar sig ett flertal äldre industrier. Över Tidan sträcker sig en lång järnvägsbro från 1895. De övriga industrierna vid dammen ingick förr i vad som har kallats "Rittfeldtsimperiet". Här anlade en direktör Rittfeldt undan för undan snickerifabrik (1899), senare benämnd Svenska Lyxmöbelfabriken (1904), kraftverk (1915), kvarn (1929), ramsågverk och silkeindustri (1930). Samtliga dessa anläggningar finns ännu kvar. På västra stranden återfinns även ett före detta garveri och inom området ligger också en träförädlingsfabrik samt Tidaverkens imponerande anläggningar.

Tidan - Lillåns inflöde till Yans inflöde

Tidan meandrar på den här sträckan genom till stora delar öppen jordbruksmark. Lillåns inflöde i Tidan sker vid Lillebo. Uppströms (söderut), vid Gamla Karstorps herrgård finns en mycket gammal ek med sju meters omkrets registrerad i FMIS. Vid Liden, på andra sidan ån har man funnit en skafthålsyx. I ån finns Kisaströms kraftverk byggd 1946 och en damm i dammregistret. Enligt en karta från 1600-talet fanns bebyggelse på platsen.

Tidan - Djurans inflöde till Lillåns inflöde

Denna sträcka av Tidan löper öster om Vårsås och utgör Skövdes kommungräns mot Hjo. I sluttningen ner mot Tidan, nära Västergården, är en husgrund o registrerad i FMIS. Uppströms, norr om Bruntorp, finns en stenvalvsbro utmed en äldre vägsträckning i FMIS. Intill finns en hålväg som leder ner till Tidan och vad som kan vara ett gammalt vadställe.

Tidan - Tidan till Tibro

- *Delsträcka Djurans inflöde till Åreberg:*

Vid Djurans inflöde till Kronkvarn saknas registrerade lämningar. Vid Kronkvarn är en kvarn och såg belägen. Kvarn har funnits på platsen sedan 1500-talet och dagens kvarn är sammanbyggd med sågen som i sin tur uppfördes 1827.

Vid Tideberg uppfördes 1917 Tidebergsbron på platsen för en äldre träbro. Bron har tre spann i huggen sten. Strax norr om bron, vid Tidans västra strand låg tidigare Tibro kvarn. Kvarnplatsen har enligt uppgift anor från 1400-talet. Idag återstår endast ruiner efter kvarnen.

Där Tidan, ett stycke norr om Tibro tätort, gör en skarp krök och delar sig i tre grenar, ligger Åreberg. Herrgården har tidiga anor, den omnämns i skriftliga källor redan på 1200-talet. Årebergs storhetstid sammanfaller med den industriverksamhet som började år 1726 då tillstånd erhöles att uppföra ett stångjärnsverk med två hammare och masugn. Under 1800-talet anlades vid Åreberg manufaktur- eller klensmedja, såg, kvarn, brännvinsbränneri och oljeslageri. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet lades flera verksamheter ned. På 1900-talet tillkom dock nya, främst kraftproduktion. Bebyggelsen vid Åreberg är välvårdad och bruksmiljön innehåller flera högljussiga industriminnen.

- *Delsträcka Åreberg till Vräkerfors:*

Vid Hönsa finns en fornlämning i form av en gränssten med texten "Stöpe allmänning 1690". Vid Hönsa är också en damm registrerad i dammregistret. Cirka 500 meter norr om Hönsa finns ett område med fossil åkermark. Längre nedströms där Tidan kröker kraftigt finns en plats med tradition kallad "Käringahölet". Enligt traditionen ska en skatt vara nedlagd här.

- *Delsträcka Vräkerfors till Vad:*

Vid Vräkerfors återfinns en kvarn, ett kraftverk och en såg. Kvarnen är uppförd på 1840-talet och det intilliggande kraftverket är från 1977. Sågen uppfördes 1936. Här finns också lämningar efter en tidigare såganläggning med namnet Brobacka såg, som fördämningar, rännor och husruiner. Lagerfors bruk, väster om Vräkerfors, anlades på 1700-talet för att omvandla värmländskt tackjärn till stångjärn. På 1860-talet fanns här två stångjärnshammare, spikhammare och kniphammare. Längre nedströms vid Möckeltorp är en stenåldersboplatz registrerad i FMIS. Vid Kvarnegården finns/har funnits en kvarn, här finns också en stenvalvsbro. Vid Underbacken strax norr om Backgårdens näs finns fyra fyndplatser för järnslag registrerade.

Längre nedström ligger Närlunda och Backen som ingår i det kommunala bevarandeområdet Bällefors kyrkby och Armenebybacke, en värdefull bebyggelsemiljö omgiven av ett välbevarat odlingslandskap. Norr om gårdarna finns Bellefors kraftverk uppfört 1912 och Armeneby kraftverk från 1953, kvarn/kvarnlämningar samt en bro.

Vid Moholm har funnits olika vattendrivna verksamheter åtminstone sedan 1600-talet. Moholms säteri ligger på en holme i Tidan. I anslutning till säteriet fanns i äldre tid två stenalvsbroar, varav den ena numera är ersatt av en träbro. På ägorna låg på 1600-talet en Tullkvarn, sädeskvarn med tre par stenar och en pust. Här har senare bland annat funnits kniphammare med hamnsmedja, såg, valskvarnar och numera ett kraftverk byggt 1988.

Vid Vad, i norra delen av Tidans tätort, finns en miljö som bland annat innefattar fabriksbyggnader med disponentbostad och arbetarbostäder. Söder om Tidan anlades ett yllefabrik år 1910, på samma plats där tidigare Vads kvarn legat. Fabriken gav upphov till den samhällsbildning som på 1930-talet blev municipalsamhälle och senare tätort.

Tidan - Inloppet i Östen till Vad

Vid Vaholm ligger den stora egendomen Vaholms gård. Gården omflytes på tre sidor av Tidan och till gårdens bebyggelse räknas även den ålderdomliga övertäckta träbron över Tidan. Överbyggnaden gör bron unik i länet och möjligen även i landet. Bron är skyddad som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen sedan 2010.

Området vid Vad och Vaholm utgör riksintresse för kulturmiljövård med namnet *Askeberga-Vad*, bland annat i egenskap av centralbygd kring det forna vadstället över Tidan. Området var centrum i ett medeltida förvaltningsdistrikt vars betydelse redan under järnåldern tog sig monumentala uttryck.

I norra delen av sjön Östen återfinns Sveneby säteri, en herrgårdsmiljö med välbevarad bebyggelse i järnåldersbygd. Miljön ansluter till en gammal vattenled från Östen till Vätern. Området kring *Sveneby* är klassat som riksintresse för kulturmiljövården. Det gäller även ett område kring Östens södra del; *Odensåker-Flistad-Binneberg-Horn*. Miljön runt Östen i Vadsbos centralbygder speglar den för bygden dominerande bebyggelsehistoriska utvecklingen från järnålder och framåt. Flera järnåldersgravfält, medeltida kyrkbyar, äldre odlingslandskap och för trakterna ovanligt välbevarade ålderdomliga byggnader ingår i den rikt sammansatta miljön. Området kring Östen har nyttjats för bosättning och jordbruk sedan förhistorisk tid. Rester efter stenåldersboplatser har påträffats på sjöns östra och västra sidor samt även direkt i Tidans utlopp från Östen.

Tidan - Per-Lars gård till Östens utlopp

Tidan rinner här genom riksintresseområdet *Odensåker-Flistad-Binneberg-Horn*; Fornlämningsrik centralbygd kring sjön Östen som speglar Vadsboslättens bebyggelsehistoriska utveckling från järnålder och framåt (se också texten ovan). Området kring Tidan utlopp är av stort kulturhistoriskt intresse. Odensåkers kyrka har medeltida ursprung, bredvid ligger Klockarebolet med bevarade rester av den gamla bybebyggelsen. Flera byggnader är från 1700-talet och den äldsta kan vara från 1600-talet. Den ålderdomliga bebyggelsen hör till länets bäst bevarade. I kyrkbyn finns ytterligare intressanta byggnader vid bl.a. prästgården. På Logårdens ägor, som sluttar ner mot sjön Östen, är det äldre odlingslandskapet bevarat med åkrar och hagmarker, odlingsrösen och stenmurar samt lämningar efter äldre bebyggelse. Norr om Odensåker och ån Tidan ligger Skalkarike med äldre bebyggelse längs vägen och omgivande ålderdomligt kulturlandskap med stort inslag av odlingsrösen och fornåkrar. Flera fyndplatser har påträffats, bl.a. vid Hovaslätten på Hägnens marker. I och i anslutning till Tidan finns flera registrerade stenåldersboplatser och fyndplatser för flinta.

Tidan - Knutstorp till Per-Larsgården

Tidavads kyrkby ligger nedströms sjön Östen, på Tidans västra strand. Det välbevarade sockencentrumet vid gamla vadet består av den medeltida kyrkan, kyrkstugan, folkskolan och lanthandeln. Vid Tidavad finns en kraftstation byggd 1938. Stora delar av området kring kyrkbyn var tidigare mossmark. Mossen är sedan länge utdikad och runt omkring byn utbreder sig nu främst uppodlad slätt. Nedströms Tidavad finns en domarring av klumpstenar på Tidans västra sida. Något längre norrut finns ett kraftverk. Verket har ersatt en äldre kvarn på platsen. När kvarnen anlades fann man stenåldersredskap. På sträckan fram till Ullervad finns ytterligare en fyndplats för flinta. Vid anläggandet av en bro på 1930-talet återfanns ett flertal stenåldersfynd.

Tidan - Mariestad till Knutstorp (inkl. bifurkation runt Trilleholm)

Även Ullervad är ett sockencentrum och senare tätort vid ett vad över Tidan. Vid Kottholmen intill Tidan finns ett område med rösen och fornåkrar. Omedelbart väster om Ullervads tätort ligger ön Trilleholm i Tidan. Ån bildar här flera fall och platsen har under århundraden befunnits lämplig för kvarn- och sågverksamhet. Den strida strömfåran drev tidigare både kvarnar, sågar, hammarsmedja och en så kallad papperskvarn. Den senare var knuten till ett handpappersbruk vid Trilleholm. Av denna äldre verksamhet finns idag inga spår men på ön ligger gården Trilleholm. Huvudbyggnaden från 1700-talets slut är sannolikt byggd på medeltida murrester. Från ön till fastlandet finns en tredelad bro, som delvis är en stenvälsbro. I anslutning till miljön ligger Strömsborgs kraftstation byggd 1989. Något längre uppströms Trilleholm återfinns Brokvarns kraftstation.

Vid Tidans utlopp i Vänern ligger den tidigare handelsstaden Mariestad. Marieholms före detta kungsgård ligger på en ö i vattendraget och där Tidan förenas med Vänern återfinns lämningarna efter några fasta fiskeanläggningar. Utefter ån återfinns också kraftstationen vid Mariestads stadskvarn samt Katrinefors kraftstation. Området ligger inom riksintresse för kulturmiljövård.

Utmed Tidan finns också kvarn- och såglämningar samt lämningar efter andra vattenanknutna objekt. Flera broar, utöver redan nämnda, löper också över Tidan. På 1600-talet fanns det ett flertal kvarnar utmed Tidan och i slutet av 1800-talet fanns ett mycket stort antal vattendrivna och vattenanknutna verksamheter längs med ån, varav flera är beskrivna ovan. Utmed Tidan finns många, många dämmen vilka upptas i Dammregistret och/eller Biotopkarteringen. Vissa av dessa är belägna på platser där det finns kända miljöer och objekt medan många andra finns på platser som sammanfaller med miljöer där det förr bedrevs vattenanknuten verksamhet men där inga lämningar är registrerade av kulturmiljövården. Vidare kan det antas att många dämmen finns i anslutning till, för kulturmiljövården, okända kraftstationer. Längs ån finns några registrerade äldre lämningar, en runsten och en stensättning (eventuellt rör det sig om flera gravar).

Kolarebäcken (vid Vållern)

Kolarebäcken rinner upp i höglänt skogsbygd och därefter ner genom uppodlad slätt fram till utloppet i sjön Vållern. Utmed Kolarebäcken återfinns en kvarn och såglämning. Såglämningen är registrerad i FMIS. Vid 1800-talets slut låg flera torp längs bäcken, bl a två torp med namnet Sågen, men idag återstår bara platsnamnet. Enligt äldre källmaterial fanns flera kvarnar längs med vattendraget. Idag finns dämmen vid några av dessa platser, bland annat vid Kolarhemmet där det enligt kartmaterial från 1708 låg en kvarn samt vid Lindhultasjöns utlopp där en kvarn finns angiven i kartmaterial från 1818.

Svartån (vid Sandhem)

Det finns inga kända objekt längs Svartån och det saknas också objekt i studerade historiska kartor. Endast en mindre del av ån löper genom Västra Götaland, huvuddelen rinner genom Jönköpings län.

Havrabäcken

Det finns idag inga kända objekt utmed Havrabäcken. På 1600-talet nyttjade åtminstone en kvarn kraften från bäcken.

Lillån (vid Härja)

Lillån rinner genom skogsbygd (Hökensås) norrut och sedan öster om Härja för att därefter möta Tidan i norr. Innan Lillån når Härja finns platsnamnet Sågarrudet. En fördämning finns i odlingsmarken strax öster om Härja. Norr om Härja, vid Äbbarp, är hålvägar och en stensättning registrerade i FMIS. På samma sträcka finns också platsnamnet Tullstugan. I slutet av 1800-talet nyttjade minst en kvarn och någon såg kraften från Lillån.

Yan

Utmed Yan återfinns minst en kvarnlämning och flera dämmen. Vid platsnamnet Järnabron fanns tidigare en stenbro, idag ersatt av en betongbro, över vattendraget. På 1600-talet nyttjade åtminstone tre kvarnar kraften från Yan och här fanns flera broar. I slutet av 1800-talet fanns en kvarn vid Bretebron öster om Tidaholm, och en vid Håvens egendom längre norrut. Längre nedströms utmed Yan finns platsnamnet Kuggekvarn och därefter Kvarnängen. Vid 1800-talets slut fanns också en såg vid Bryntahemmet öster om Dälden, ett färgeri samt ett tegelbruk utmed Yan. 1754 omnämns två kvarnar, den ena vid Kvarnegården och den andra vid Hamrum, båda strax väster om Korsberga. Kvarnegårdens kvarn och såg fanns kvar ännu 1951. Även Hamrum hade kvarn och såg. Under första världskriget anlades ett mindre kraftverk här.

Lillån (vid Korsberga)

Det finns idag inga kända objekt utmed Lillån. Vid Mölebo fanns förr en stenbro och på 1600-talet fanns flera broar utmed vattendraget liksom en kvarn vid Klämmesbo.

Djuran

I Djursätra by ligger bebyggelsen fortfarande relativt samlad. Vid Djursätra finns också en gammal brunn i anslutning till en offerkälla. Vid 1800-talets mitt anlades kurorten Djursätra Brunn då källans järnhaltiga vatten ansågs mycket hälsobringande. Kurorten upplevde sin blomstringstid under ett femtiotal år från slutet av 1870-talet. I utkanten av byn ligger vid ån Broholms före detta garveri vilket var i bruk till 1917. Under 1800-talet fanns här också tegelbruk. Flera flintavslag finns registrerade i FMIS vilket visar på närvaro under stenålder.

Djurans inflöde till Lillåns inflöde

Norr om Bruntorp finns en konstruktionslämning och en hålväg registrerad i FMIS.

Gärebäcken

Vid Fröstorp ligger en äldre radby invid Gärebäcken. I slutet av 1800-talet fanns kvarn och sågar vid Sör- och Nolsågen, kvarn och såg fanns också vid Hultadammen och vid Hammaren låg ytterligare en kvarn. Idag finns dämmen registrerade vid dessa platser.

Skeppsbrobäcken

Vid Nilsatorp återfinns en fördämningsvall och vid Hansatorp en såglämning. Vid Vallby och Grevby återfinns samlad äldre bebyggelse. En del av miljön ligger inom riksintresse för kulturmiljövård, *Götlunda-Väring*. Byar, odlingslandskap och fornlämningar vittnar om Vadsboslättens betydelse under järnåldern och medeltid. Flera fornlämningar ligger i anslutning till vattendraget bl a ett gravfält och två stensättningar. *Vallby Sörgården* skyddas som kulturresevat enligt miljöbalken. Vid Greby löper en stenbro över bäcken. Även vid sammanflödet med Tidan rinner Skeppsbrobäcken genom ett område av riksintresse för kulturmiljövård, *Askeberga-Vad*. I slutet av 1800-talet fanns sågar vid platserna för dagens såglämning och dämme. I höjd med Berglunda, i Tidans samhälle, låg såväl garveri som färgeri utmed vattendraget.

Ösan

Utmed Ösan finns miljöer med medeltida kyrkor och kyrkbyar, fornlämningar, äldre bybildningar och storgods. Området runt sjön Östen, där Ösan rinner ut, i Vadsbos centralbygder speglar den för bygden dominerande bebyggelsehistoriska utvecklingen från järnålder och framåt och flera av miljöerna utmed Ösan utgör riksintresse för kulturmiljövård. Utmed ån finns ett antal kvarn- och såglämningar, stenbroar, en plattrambro, en ålderdomlig spännverksbro i trä och fornlämningar i form av gravar, fyndplatser för flinta och slagglämningar. Utmed Ösan finns även flera dämmen registrerade. I slutet av 1800-talet utnyttjade många kvarnar och några sågar kraften från Ösan.

- *Delsträcka Ännagården till Marieberg:*

Utmed sträckan finns flera registrerade fornlämningar i form av fynd av flinta. Ösan rinner igenom Bäcks gamla bytomt, som är registrerad i FMIS. På tomten finns grunder efter utflyttade gårdar. På bytomten har en yxa av järn, en så kallad vadyxa hittats. Fyra gårdar ligger fortfarande kvar på bytomten. Moarps bebyggelse ligger i direkt anslutning till Bäcks bytomt. Vid Ottertorps längre norrut, rinner ån genom ännu en till stora delar övergiven bytomt. Här finns också en grav markerad av ett stenblock. Båda byarna har bestått av ett stort antal hemman, vilket tyder på hög ålder. *Suntak* (och *Marieberg*), längre nerströms, utgör ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Det är en bymiljö som visar en för länet typisk bebyggelseutveckling från järnåldern till 1800-talets skiftet med en sällsynt välbevarad medeltida kyrkomiljö. Kyrkan från 1100-talet är idag ödekyrka. Här finns också välbevarad gårdsbebyggelse, Mariebergs herrgård och kapstensbostället Klostergården. Intill Ösan ligger också Kvarngården. I en slänt ner mot Ösan finns ett järnåldergravfält och fossil åkermark. I anslutning till Ösan finns en grav registrerad i FMIS.

- *Delsträcka Marieberg till Acklinga:*

På sin färd i nordlig riktning följer Ösan i väster gränsen till riksintresseområdet *Kambrosilurområdet*. Utmed sträckan finns flera registrerade fornlämningar i form av flintfynd. Vid Ottravad finns en bro markerad på en karta från 1600-talet. På en ås strax öster om Ösan finns en kulturhistoriskt värdefull miljö som omfattar Acklinga kyrka och kyrkby samt gravfält och fossil åkermark. I områdets södra del överbryggar en plattrambro byggd 1933 Ösan, för en landsväg som löper i öst-västlig riktning.

- *Delsträcka Acklinga till Edåsa*

Inte långt från Acklinga i nordlig riktning rinner Ösan genom riksintresseområdet *Hömb-Kavlås*. Miljön består av ett herrgårdslandskap kring Kavlås, ett säteri med medeltida ursprung, som tydligt

speglar godssystemets ekonomiska och sociala struktur. Här finns en huvudbyggnad från 1700-talet, ekonomibyggnader, väg och allésystem samt torp och uppe på en ås Hömb's by med kyrka, skola och arbetarbostäder. Något längre norrut längs åsen finns fossil åkermark som sannolikt utgör rester av den avhysta medeltidsbyn. Vid Varkullen intill Ösan är en plats med tradition. Här ska ha funnits en vårdkase. Längre nedströms, strax väster om Ösan, ligger Ljunghems gamla kyrkplats. Söder om kyrkplatsen löper en väg i öst-västlig riktning som passerar över ån. En karta från 1600-talet visar att det fanns en bro på platsen redan vid den tiden.

Vid Vreten, längre norrut längs ån, ligger Vretens sågverk. Det ångdrivna sågverket uppfördes i slutet av 1800-talet och skyddas idag som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Sågverket består av två byggnader, den ena i trä, den andra i tegel. Vid herrgården Vreten anlades eventuellt redan i slutet av 1700-talet ett tegelbruk. Här fanns även kvarn och mejerier. Mittemot sågverket, på andra sidan Ösan, finns Edhems kyrka uppförd 1872. Den ersatte en medeltida kyrka; Edåsa kyrka, som ligger något längre nedströms längs ån. Edåsa kyrka är dock åter i bruk. Längre norrut, vid Lanna finns en registrerad fornlämning i form av en slaggförekomst dvs lämningar efter metallframställning. Lanna by ligger som en radby med manhusen placerade nära slutningen mot Ösan. Vid ett vägskäl längre nedströms på Ösans östra sida ligger Varola gamla kyrkogård, skola och prästgård. Vid Ösan har funnits ett garveri.

- *Delsträcka Edåsa till Skövde:*

Vid Kvarnegården fanns på 1800-talet förutom kvarn och såg, även färgeri och vadmasstamp. Längre nedströms finns en sågverkslämning, betongmurar och fördämning. Längre norrut vid Skattegården finns ett område med fossil åkermark. Lillån har sitt utlopp i Ösan strax innan ån når Skövde. Här återfinns ett flertal fornlämningar, bland annat förekomster av slag och ett (delvis förstört) gravfält samt flera härdar och fynd av redskap från stenåldern. Här finns också riksintresseområdet *Forsby*, ett troligt förhistoriskt maktcentrum och tidigmedeltida centrum i den kungliga administrativa organisationen. En kyrkomiljö, med bland annat Huseby gård och den medeltida kyrkan placerad på en storhöj från järnåldern. Något längre nedströms finns lämningar efter en kvarn, bestående av en husgrund samt stenar efter en bro. Strax öster om Skövde ligger Asketorp kvarn. Här låg en kvarn redan på 1600-talet, Hasslums kvarn. Den nuvarande kvarnen uppfördes i tre våningar år 1891 som en bygdekvarn. Sågverksamhet har funnits åtminstone sedan 1930-talet. Anläggningen består av dämme och kvarnbyggnad, ett sågverk samt en mjölnarbostad.

Delsträcka Skövde till Frösve

Strax innan Mellomkvarnsbäcken rinner ut i Ösan norr om Skövde, finns en miljö med kvarn- och såglämningar, som innehåller bl a husgrunder, stensatt dammvall, källare och stensatt å-fåra. Längre nedströms vid Fjället där väg 200 passerar Ösan finns en stenvalvsbro. Strax söder därom finns en slaggförekomst samt Fjällakvarn med dämme. Något längre norrut återfinns platsnamnet Kronkvarn. Vid Åkleby har vattenkraft länge utnyttjats för mindre industrier, på 1800-talet drevs pappersbruk och sågverk. Idag finns bara grunder och spridda stenar kvar efter byggnader och fördämningar. Av stort kulturhistoriskt intresse är Sörbylunds kraftstation som togs i bruk år 1893 för gården Sörbylunds elkraftsförsörjning. Stationen var en av landets första elkraftsstationer för produktion av växelström och den ska fortfarande vara i drift. Ett stycke nedströms miljön finns lämningarna efter ett pappersbruk, möjligen kan det vara det som hörde till Åkleholm.

Vid Herrekvarn meandrar ån och gör på några ställen fall som länge utnyttjats för kvarndrift. I trakten var tre mjölkvarnar i bruk ännu på 1950-talet. Två av dessa, Herrekvarn och Boforsens kvarn, bildar alltjämt en intressant och välbevarad kvarnmiljö vid Ösan. Området innefattar förutom själva kvarnbyggnaderna även anläggningar för dammar och vattenföringar samt den tillhörande gårdsbebyggelsen. Herrekvarn uppfördes på 1850-talet och den yttre miljön med damm, vattenrännor och en vägbro över ån är intakt. Herrekvarn har i likhet med många andra kvarnar varit något av ett centrum i bygden. På platsen för Boforsens kvarn har det funnits kvarn åtminstone sedan 1700-talet. Den nuvarande byggnaden är uppförd i mitten av 1800-talet och till skillnad mot Herrekvarn är all maskinell utrustning bevarad och därtill är den ännu i fullt kördugligt skick. Vid Ölstorp har man funnit flintredskap i en kvarndamm.

Delsträcka Frösve till Östen

Norr om Frösve och fram till sjön Östen löper den meandrande Ösan genom riksintresseområdet *Odensåker-Flistad-Binneberg-Horn*. Miljön utgör en till stor del uppodlad centralbygd kring sjön Östen som speglar områdets bebyggelseutveckling från järnålder och framåt. Här finns bland annat järnåldersgravfält, medeltida kyrkbyar (som Binneberg på en ås längs med Ösan) och välbevarad bebyggelse.

Lillån (vid Igelstorp)

Utmed Lillån finns kyrkbyn *Forsby* med landets äldsta daterade kyrka. Miljön utgör riksintresse för kulturmiljövård. I slutet av 1800-talet fanns en såg i höjd med Igelstorp.

Ömboån

Vid Klagstorp återfinns en herrgårdsmiljö med park och dammanläggningar. En stenbro löper över ån vid Öm. I slutet av 1800-talet fanns såg och kvarn strax nedströms Hagelbergs kyrka.

Svesån

Vid Norra Kyrketorp finns en gammal kyrkomiljö och vid Backgården, invid en boplats, fanns tidigare lämningarna efter en blästerugn (numera borttagen). I slutet av 1800-talet fanns några kvarnar och en såg utmed Svesån. I höjd med Öm låg också ett tegelbruk.

Luttran

Lämningar efter slagg finns vid Luttran. I slutet av 1800-talet fanns en såg vid Rånna och möjligen en kvarn vid Skygget. Här finns också lämningar efter kalkbruk, med bl a åtta kalkugnar. Dessa är registrerade i FMIS.

Klämmabäcken

Vid Locketorp finns en miljö med sockencentrum och Locketorps kyrka. Vid Brotorp återfinns en kvarn- och såglämning, på platsen fanns också en spånhyvel. I slutet av 1800-talet fanns ett antal kvarnar och sågar utmed bäcken, bland annat vid Klåvasten, Sågen och vid nämnda Brotorp. I norr rinner bäcken genom fullåkerbygd och ut i sjön Östen. Detta område utgör riksintresse för kulturmiljövård, *Odensåker-Flistad-Binneberg*.

Stålkvarnebäcken & Kräftån (med Lången)

Utmed Stålkvarnebäcken och Kräftån finns kulturhistoriskt innehållsrika och värdefulla miljöer med kyrkbyar, äldre bybildningar, odlingslandskap, fornlämningar, industrilämningar efter alun- och kalkbruk (bl a NR Silverfallet) med mera. Norra delen av Stålkvarnebäcken ligger inom ett

riksintresseområde för kulturmiljövård; *Berg*. En dammvall återfinns vid Hindstorp och ett stycke nedströms, vid Stålkvarn, finns lämningarna efter ett vattenkraftverk. Det ska också finnas en före detta kvarn och en stensatt kanal i Stålkvarnesjöns norra ände. Vid Källdalen finns en boplats. I slutet av 1800-talet fanns en kvarn vid Stålkvarn och vid Lerdala fanns tegelbruk och bränneri invid vattnet. Längs ån finns flera intressanta platsnamn, förutom Stålkvarn även Kvarnahagen och Bockaskedekvarn. Vid Kräftån finns en fornlämning i form av en järnframställningsplats.

Ölebäcken (med Ymsen)

Ölebäcken rinner till stora delar genom uppodlad slätt. Området utgör mycket gammal odlingsbygd som varit bebodd sedan förhistorisk tid. Längs med bäcken finns fornlämningar som stensättningar, en runsten och husgrunder. I norr följer bäcken västra kanten av Jula mosse innan utloppet i sjön Ymsen. På en udde i Ymsen, vid Säckestad, finns lämningarna efter ett medeltida fäste, med grunder, sten- och jordvallar, tegel mm. Av ortsbefolkningen utpekas fästet som gammal biskopsgård.

3. Behov av kunskapsfördjupning

Kunskapen om området skulle behöva fördjupas ytterligare. Det finns flera identifierade dämmen (Dammregistret, Biotopkarteringen) på platser där vattnet brukats i äldre tid men där kulturmiljövården idag inte har registrerat några objekt. Det finns också flera kraftverk som är okända för kulturmiljövården. Därtill har det flottats i Tidan och det skulle behöva utredas ytterligare om det finns några lämningar efter denna verksamhet. Därutöver bör i första hand följande vattenförekomster inventeras:

Vattendrag och sjöar	Kulturmiljö - Byråmässing värdering
Brängen	2 (ej text)
Gärebäcken	1-2
Jogen	2 (ej text)
Kolarebäcken	2 (ej text)
Lillån	
Stålkvarnebäcken	1-2
Strängseredsjön	2 (ej text)
Svartån	?
Tidan	
Tidan - Havrabäcken till Stråken	1-2
Tidan - Korsberga till Madängsholm	1-2
Madäng-Tidaholm	1-2
Tidaholm-Fröjered	1-2
Fröjered-Korsberga	1-2
Tidan - Tidan till Tibro	1-2
Djurans inflöde till Åreberg	1-2
Åreberg-Vräkefors	1-2
Vräkefors-Vad	1-2
Tidan - Inloppet i Östen till Vad	1
Tidan - Knutstorp till Per-Larsgården	1-2
Tidan - Östen till Per-Larsgården	1-2

Tidan - Mariestad till Knutstorp	1
Tidan –mellan Brängen och Jogen	2 (ej text)
Tidan – mellan Jogen och Strängseredssjön	2 (ej text)
Yan	2
Ymsen	1
Ösan	
Ösan (syd)	1-2
Ösan väg 49-Karstorp	2
Frösve-Skövde	1-2
Östen-Frösve	2
Ännagården-Marieberg	1
Marieberg-Acklinga	1-2
Acklinga-Edåsa	1-2
Edåsa-Karstorp	1-2
Östen	2

4. Källor

Bebyggelseregistret, Inventering – Agrara småindustrier, Inventering – Skog och historia, FMIS, Kommunala bevarandeprogram för Tidaholms, Hjos, Törebodas, Skövdes, Tibros och Mariestads kommun, Riksintressebeskrivning för kulturmiljövård (Askeberga-Vad, Sveneby, Odensåker-Flistad-Väring-Binneberg-Horn, Mariestad, Götlunda-Väring, Suntak, Hömb-Kavlås, Forsby), Inventering – Nationellt särskilt värdefulla vatten för kultur, Biotopkartering Vandringshinder, SMHI Svenskt dammregister, 1600-tals kartor (Riksarkivet), Häradsekonomiska kartan 1890-97, *Agrarhistoria i Västra Götaland*, *Agrarhistorisk landskapsöversikt-Västergötland och Dalsland*, Catharina Mascher (red.) 2002, *Agrarhistoria i Västra Götaland: Gårdar i Västergötland*, Erik Holmström & Marie Odenbring Widemark 2004, *Tidan – En utredning om naturvärden och vattenkraft*, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Rapport 2009:17, *Flottning och flottleder i södra Sverige*, Arnold Ahlbäck & Rolf Albertsson 2006.